

1. Van taal naar taalwetenschap

Opdracht 1.1

Vraag: Ga voor jezelf na hoe de verkleinwoorden van Nederlandse zelfstandige naamwoorden worden gevormd (dus: *huis–huisje*, enzovoorts) en probeer zo de onbewuste, abstracte kennis die je hebt van de vorming van het verkleinwoord in het Nederlands expliciet te maken.

Relevante paragraaf: 1.1

Antwoord: Het is het beste om eerst twee vormen tegenover elkaar te zetten, bijvoorbeeld *huisje* tegenover *boompje*. Waarom krijgt het ene woord *-je* en het andere *-pje*? In eerste instantie zullen studenten mogelijk iets zeggen als het volgende: na een *s* komt *-je* en na een *m* komt *-pje*. Een woord als *bommetje* laat al zien dat deze ‘regel’ niet klopt. Vervolgens kan (aan de hand van voorbeelden) het hele systeem aan de orde komen. Globaal (en zonder op details en uitzonderingen in te gaan) is dat systeem als volgt.

- Het achtervoegsel voor het verkleinwoord is *-je*, met als varianten, *-kje*, *-pje*, *-tje* en *-etje*.
- Het achtervoegsel is *-kje* na een onbeklemtoonde *-ing*, bijvoorbeeld *woninkje*, *kettinkje*.
- Het achtervoegsel is *-pje* na *m*, als die *m* wordt voorafgegaan door bepaalde klinkers, bijvoorbeeld een sjwa (*bezempje*), een zogeheten lange klinker (*boompje*), of wanneer die *m* wordt voorafgegaan door een *r* of een *l*, bijvoorbeeld *wormpje*.
- Het achtervoegsel heeft de vorm *-tje* na een *n*, *l*, *r* of *w*, wanneer die medeklinkers worden voorafgegaan door bepaalde klinkers, bijvoorbeeld een sjwa (*tafeltje*), een *ui* (*kuiltje*) of een lange klinker (*zaaltje*).
- Het achtervoegsel heeft de vorm *-etje* na *m*, *n*, *ng*, *l* of *r*, voorafgegaan door een ongespannen of korte klinker (*kammetje*, *sterretje*).
- In alle andere gevallen is het achtervoegsel *-je*.

Suggestie: Misschien is het aardig om te laten zien dat sommige woorden twee verkleinvormen hebben, bijvoorbeeld *rugje–ruggetje* of *wegje–weggetje*. Welke vorm is dan in overeenstemming met het systeem? Soms treedt er ook klinkerverandering op, zoals in *pad–paadje* of *lot–lootje*.

Een ander voorbeeld van de ‘onbewuste, abstracte kennis’ van de regels van de taal: we weten dat zelfstandige naamwoorden op *-heid* altijd als bepaald lidwoord *de* krijgen en niet *het*: *de domheid*, *de vriendelijkheid*, enz. Stel dat je een nieuw woord in het Nederlands introduceert, bijvoorbeeld *klaks* (voor zaken die makkelijk met veel lawaai kunnen ontploffen of iets dergelijks). Dan kan je het hebben over ‘*de klaksheid van het materiaal*’.

Opdracht 1.2

Vraag: Zet een asterisk (*) naast de zinnen die ongrammaticaal zijn. Kan je uitleggen waarom ze ongrammaticaal zijn?

- (a) Er loopt de vrouw op straat.
- (b) Marie zei dat ik zich moest wassen.
- (c) Ik heb de postbode nog niet gehoord.
- (d) Jan heeft gestudeerd.
- (e) Willem heeft vermoord.

Relevante paragraaf: 1.1

Antwoord:

- (a) *Er loopt de vrouw op straat – *er* en *de* sluiten elkaar uit; een zin als deze kan alleen met *er* beginnen als degene die loopt onbekend of onbepaald is, zoals in ‘Er loopt *een* vrouw op straat’.
- (b) *Marie zei dat ik zich moest wassen – *zich* kan nooit op *ik* terugslaan, en ook niet op *Marie* omdat *Marie* in de hoofdzin en *zich* in de bijzin staat.
- (c) Ik heb de postbode nog niet gehoord = grammaticaal;
- (d) Jan heeft gestudeerd = grammaticaal;
- (e) *Willem heeft vermoord – niet grammaticaal, want het woord *vermoorden* eist dat ook gezegd wordt wie er wordt vermoord.

Suggestie: Het is mogelijk om kort in te gaan op het feit dat er ‘grensgevallen’ zijn. Hoe zit het bijvoorbeeld met de zin ‘Ik heb een postbode nog niet gehoord’? Grammaticaal of niet grammaticaal? En dan de zin ‘Een postbode heb ik nog niet gehoord’? Voor veel mensen klinkt die zin al grammaticaler dan de eerste zin.

Opdracht 1.3

Vraag: In de voorbeelden (11) en (12) wordt het verschijnsel van de *dubbele articulatie* toegelicht met woorden die tezamen in de ene volgorde een andere betekenis hebben dan in de andere volgorde. Kan je dit principe ook toepassen op klanken?

Relevante paragraaf: 1.2

Antwoord: Ja, dit principe kan ook worden toegepast op klanken, bijvoorbeeld *pak* en *kap*, *navel* en *laven*, *taal* en *laat*, of *eend* en *teen*. (N.B. wijs er bij dat laatste voorbeeld op dat het om klanken gaat en niet om letters!)

Suggestie: Het is ook mogelijk om te laten zien dat combinaties van woorden, in een verschillende volgorde geplaatst, ook andere betekenissen opleveren, bijvoorbeeld *treinramp*–*ramptrein*; *moesappel*–*appelmoes* (in feite wordt hiermee vooruit gelopen op iets wat in 13.2 wordt behandeld).

Opdracht 1.4

Vraag: Stel dat je een hond honderd verschillende bevelen leert zoals *haal de krant*, of *ga liggen*. Heeft de hond dan een taal geleerd? Waarom wel of waarom niet?

Relevante paragraaf: 1.2

Antwoord: De hond heeft de regels van de taal niet geleerd: hij kan daarom ook een combinatie van commando's zonder training niet meteen begrijpen, bijvoorbeeld 'Haal eerst de krant en ga dan liggen'. Het is ook niet mogelijk om bevelen te nuanceren, dus bevelen als 'Haal de krant snel' en 'Haal de krant langzaam' begrijpt de hond niet.

Suggestie: Het is mogelijk om hier in te gaan op het feit dat het hier niet gaat om *begrijpen* versus *produceren* van taal. Kinderen die niet kunnen spreken vanwege een bepaalde neurologische stoornis (zodat ze als het ware geen 'instructies' van de hersens naar het articulatie-orgaan kunnen sturen) kunnen de regels van de taal goed leren zonder deze ooit te produceren.

Opdracht 1.5

Vraag: In welke mate zou je *haardracht* of *kapsel* ook een 'taal' kunnen noemen in de figuurlijke zin van het woord? In welke opzichten verschilt deze 'taal' van menselijke, natuurlijke talen?

Relevante paragraaf: 1.3

Antwoord: *Kapsel* is in die zin een 'taal' dat er een bepaalde betekenis mee kan worden overgedragen. Het is dus vergelijkbaar met *kleding*. Als 'taal' is *kapsel* niet te vergelijken met een natuurlijke, menselijke taal, omdat het niet de eigenschappen daarvan heeft. Zo ontbreekt het principe van de dubbele articulatie. Een bepaalde haardracht, bijvoorbeeld punk, heeft altijd dezelfde betekenis.

Opdracht 1.6

Vraag: In pantomime wordt ook gebruik gemaakt van de handen, net als in een gebarentaal. Wat is het verschil tussen pantomime en een gebarentaal van doven?

Relevante paragraaf: 1.4

Antwoord: Pantomime heeft weinig regels; het hele lichaam kan bewogen worden. Een gebarentaal is beperkt in de soort bewegingen en heeft in tegenstelling tot pantomime een bepaalde grammatica, waarin bijvoorbeeld bepaalde opeenvolgingen van gebaren vastliggen, zoals er in gesproken talen regels zijn voor de woordvolgorde.

Suggestie: Hierbij kan eventueel een passage uit de volgende videoband worden vertoond: *Gebarentaal in beeld, dl. 3* (Videopublicatie Taalwetenschap, UvA, 1993). Daarin wordt in Nederlandse Gebarentaal het verschil uitgelegd tussen gebarentaal en pantomime (met een ‘voice over’ in het Nederlands).

Opdracht 1.7

Vraag: De Nederlandse Gebarentaal is een van de vele gebarentalen in de wereld, naast bijvoorbeeld de Britse Gebarentaal (British Sign Language, BSL) en de Italiaanse Gebarentaal (LIS). Vergelijk de volgende zinnen:

- (a) (NGT) MAN VROUW HELPEN
- (b) (BSL) MAN HELPEN VROUW
- (c) (LIS) MAN HELPEN VROUW

Wat kan je uit deze voorbeelden concluderen over de verscheidenheid in gebarentalen?

Relevante paragraaf: 1.4

Antwoord: De NGT-zin heeft het werkwoord op het eind. In de BSL- en LIS-zinnen komt het werkwoord op de tweede plaats. Als deze zinnen representatief zijn voor de betreffende gebarentalen (en dat is inderdaad het geval), dan zijn er verschillen tussen gebarentalen wat betreft de volgorde, net als in gesproken talen.

Opdracht 1.8

Vraag: In het voortgezet onderwijs worden leerlingen in lessen Nederlands meestal geconfronteerd met taalstructuur middels het ‘ontleden’: het benoemen van zinsdelen en woordsoorten. Wat is het verschil tussen dit ‘ontleden’ en de meer wetenschappelijke benadering van de taalstructuur in de taalwetenschap?

Relevante paragraaf: 1.6

Antwoord: Lessen grammatica bij het vak Nederlands in het voortgezet onderwijs hebben vooral een praktische doelstelling: woorden en zinsdelen moeten worden benoemd. Van die kennis wordt dan gebruik gemaakt in het vreemde-talenonderwijs, bijvoorbeeld daar waar het gaat om de persoonlijke voornaamwoorden in het Engels of de naamvallen in het Duits (wat is het meewerkend voorwerp en wat is het lijdend voorwerp in de zin?).

In de taalwetenschap gaat het vooral om het inzicht krijgen in de structuur van de taal, d.w.z. in de regels die taalgebruikers (onbewust) kennen. Bij het opstellen van die regels kan ook gebruik worden gemaakt van allerlei termen, zoals de bovengenoemde, bijvoorbeeld in de zin ‘Marieke heeft haar zus geholpen’ kan je zeggen dat *haar zus* een lijdend voorwerp is, dat tussen *heeft* en *geholpen* wordt geplaatst. De zin ‘Marieke heeft geholpen haar zus’ voldoet niet aan de regels van het Nederlands. Bij het benoemen van zinsdelen in de schoolgrammatica komt dat volgorde-aspect, dat in de taalwetenschap een grote rol speelt, niet aan bod. Daarin gaat het alleen om het feit dat *haar zus* een lijdend voorwerp is.

Opdracht 1.9

Vraag: Opdracht (1) ging over het verkleinwoord van zelfstandige naamwoorden in het Nederlands. Binnen welk deelterrein van de taalwetenschap houdt men zich bezig met dit onderwerp?

Relevante paragraaf: 1.7

Antwoord: Op het deelterrein van de morfologie.